

“BÚT KÍ TRIẾT HỌC,” CỦA V.I. LÊNIN – CƠ SỞ PHƯƠNG PHÁP LUẬN NGHIÊN CỨU CHỨC NĂNG XÃ HỘI CỦA TÔN GIÁO

NGUYỄN HỮU VUI

«Bút kí triết học» — một tác phẩm triết học lớn của Lênin đã thấm sâu tinh thần của chủ nghĩa vô thần chiến đấu. Trong tác phẩm của mình, bên cạnh những vấn đề triết học rất cơ bản, Lênin đã phát triển tiếp tục những quan điểm của chủ nghĩa Mác về tôn giáo.

Những quan điểm lí luận về tôn giáo trong «Bút kí triết học» của Lênin cho ta một mẫu mực phương pháp luận tuyệt vời để nghiên cứu tôn giáo nói chung, và chức năng xã hội của tôn giáo nói riêng.

Như chúng ta rõ, để nhận thức khoa học về các chức năng xã hội của tôn giáo thì phương pháp thống nhất giữa sự phân tích về mặt nhận thức luận và phân tích về mặt xã hội học có ý nghĩa quan trọng. Phá vỡ sự thống nhất đó sẽ dẫn tới xuyên tạc bản chất xã hội của tôn giáo hoặc đặc trưng nó một cách phiến diện, và đây là bản chất của xã hội học tư sản về tôn giáo.

Trong tác phẩm «Bút kí triết học» phương pháp nói trên như là sợi chỉ đỏ xuyên suốt các quan điểm của Lênin về tôn giáo. Trước hết trong tác phẩm của mình, Lênin rất chú ý phân tích hình thái ý thức tôn giáo về mặt nhận thức luận. Người đã chỉ cho chúng ta nội dung của phương pháp đó là khi nghiên cứu «tôn giáo» về mặt ý thức phải làm rõ khách thể đặc biệt của sự phản ánh tôn giáo, vạch ra bản chất của sự xuyên tạc thế giới trong ý thức tôn giáo, phân tích nguồn gốc nhận thức của tôn giáo tác động tới hình thức đặc biệt của tín ngưỡng tôn giáo. Sự chú ý của Lênin tới phương pháp nhận thức luận trong phân tích tôn giáo cũng như nội dung của phương pháp đó thể hiện đặc biệt rõ trong bản tóm tắt cuốn sách của Phơ-bách «Những bài giảng về bản chất của tôn giáo» cũng như trong các ý kiến về cuốn sách của I-O-Xíp Đit-xơ ghen: «Tập luận văn ngắn về triết học».

Khi vạch ra khách thể đặc biệt của sự phản ánh tôn giáo cũng như sự xuyên tạc thế giới trong ý thức tôn giáo, Lênin viết: «Giới tự nhiên tách rời, độc lập đối với vật chất = thượng đế» [1]. Và ở đoạn văn khác, khi trích lời của Phơ-bách «Những người theo đạo cơ đốc đã đem tinh thần, linh hồn con người tách khỏi thân thể và đem cái tinh thần tách ra đó, không có thân thể đó làm thành thượng đế của mình...» thì Lênin đã nhận xét: «Tinh thần không có thân thể =

thượng đế» [2]. Đặc biệt Lênin đánh giá cao những ý kiến đúng đắn của Phơ-bách về bản chất của ý thức tôn giáo như là sự phản ánh sai lầm, hư ảo giới tự nhiên và trong ý thức tôn giáo, giới tự nhiên và loài người hiện thực đã biến thành cái siêu nhiên, siêu hiện thực. Lênin nói: « Trong tôn giáo, giới tự nhiên là thượng đế, nhưng giới tự nhiên coi như là bản chất, tưởng tượng » [3] và Người đã xem ý kiến của Phơ-bách cho rằng « Bí mật của tôn giáo là « sự đồng nhất của cái chủ quan và cái khách quan », nghĩa là sự thống nhất thực thể con người và thực thể tự nhiên, nhưng con người và giới tự nhiên nói ở đây khác với giới tự nhiên và loài người hiện thực » [4] như là « Một sự giải thích triết học tuyệt diệu (đồng thời đơn giản và rõ ràng) về bản chất của tôn giáo » [5].

Khi tóm tắt cuốn sách của Phơ-bách « Những bài giảng về bản chất của tôn giáo » Lênin cũng đặc biệt chú ý đến những ý kiến của Phơ-bách về nguồn gốc nhận thức của tôn giáo. Nguồn gốc đó không phải chỉ là ở sự ngu dốt của con người, mà chủ yếu và quan trọng là ở sự tách rời siêu hình hai mặt của một quá trình nhận thức – mặt nội dung và mặt hình thức, tuyệt đối hóa mặt hình thức, làm mất nội dung khách quan của nó. Lênin đã nêu ý kiến sau đây của Phơ-bách và nhận xét rằng ý kiến đó là « hết sức đúng »... « Thượng đế siêu hình—Phơ-bách nói – không phải là cái gì khác mà là sự tập hợp, là toàn bộ những đặc tính chung nhất rút ra từ giới tự nhiên, song con người nhờ vào sức tưởng tượng, tức là chính bằng phương pháp tách rời như thế khỏi bản chất cảm tính, khỏi vật chất của giới tự nhiên, lại đem giới tự nhiên biến thành một chủ thể hay một thực thể độc lập » [6]. Sự tách rời các mặt của quá trình nhận thức và tuyệt đối một mặt của quá trình đó, theo Lênin, không chỉ là nguồn gốc nhận thức của tôn giáo, mà còn là nguồn gốc nhận thức của mọi chủ nghĩa duy tâm – ban đờng của tôn giáo. Lênin nói: « Theo quan điểm của một chủ nghĩa duy vật thô lỗ, đơn giản, siêu hình, thì chủ nghĩa duy tâm triết học chỉ là một sự ngu xuẩn. Trái lại, theo quan điểm của chủ nghĩa duy vật biện chứng, thì chủ nghĩa duy tâm triết học là một sự phát triển (một sự thổi phồng, bơm to) phiến diện, thái quá,... của một trong những đặc trưng, của một trong những mặt, của một trong, những khía cạnh của nhận thức thành một cái tuyệt đối, tách rời khỏi vật chất khỏi giới tự nhiên, thần thánh hóa » [7]. Quan điểm của Lênin về nguồn gốc nhận thức của tôn giáo và chủ nghĩa duy tâm như là sự xuyên tạc phép biện chứng khách quan của quá trình nhận thức còn được trình bày rất rõ trong bản tóm tắt cuốn sách của A-rit-xốt « Phép siêu hình ». Lênin viết: « Sự phân đôi của nhận thức của con người và tính khả năng của chủ nghĩa duy tâm (= tôn giáo) đã có trong cái trừu tượng đầu tiên, tối sơ « cái nhà » nói chung và cái nhà cá biệt » [8]. Như vậy là khi phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận, Lênin đặc biệt chú ý đến những mặt rất cơ bản của ý thức tôn giáo là đối tượng và hình thức phản ánh của nó. Người không chỉ làm sáng tỏ tôn giáo phản ánh cái gì mà còn làm sáng tỏ tôn giáo phản ánh như thế nào. Và điều này không phải ngẫu nhiên vì coi thường một trong hai mặt đó sẽ dẫn tới không hiểu được đặc điểm của tôn giáo như là sự phản ánh sai lầm và hư ảo thế giới hiện thực. Ở đây, một lần nữa chúng ta thấy Lênin đã phát triển quan điểm của Ph. Ăng-ghe-n về bản chất của tôn giáo được trình bày trong tác phẩm « Chống Duy linh »: « Bất cứ tôn giáo nào cũng đều chỉ là sự phản ánh hư ảo trong đầu óc người ta những sức mạnh ở bên ngoài chi phối cuộc sống hàng ngày của họ » [9]. Xa rời sự đánh giá tôn giáo về mặt nhận thức như là một ý thức sai lầm, hư ảo, xuyên

c sẽ làm cho sự phân tích tôn giáo trở nên không có nội dung và đưa tới chỗ không hiểu được những chức năng xã hội của nó.

Sự phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận trong « Bút kí triết học » của Lenin có ý nghĩa quan trọng trong cuộc đấu tranh chống các quan điểm xã hội học tư sản hiện đại về tôn giáo. Đặc điểm chung của các khuynh hướng xã hội học tư sản về tôn giáo, như chúng ta rõ, là tách rời sự phân tích về mặt xã hội học (tức là mặt chức năng) khỏi sự phân tích về mặt nhận thức luận.

Trên cơ sở cho rằng mọi hiện tượng xã hội đều là cần thiết, đều là tất yếu và tính tất yếu của chúng là đồng nhất với tính có lợi, các nhà xã hội học tư sản coi tôn giáo như là hiện tượng chứa đựng trong nó yếu tố chân lí, coi mâu thuẫn giữa bức tranh tôn giáo về thế giới và giới hiện thực chỉ là sự tương phản mà thôi. Bản chất của tôn giáo theo các nhà xã hội học tư sản, là ở chỗ nó không phải là giải thích thế giới: mà là ở chỗ nó có lợi về mặt tâm lí, vì nó kích thích cảm giác vui sướng, kích thích hành động. Nhiều nhà xã hội học tư sản còn cố gắng chứng minh rằng chức năng xã hội của tôn giáo không phụ thuộc vào tính chất đúng đắn hay sai lầm của nó, rằng các tôn giáo mà chúng ta cho là sai lầm hoặc thậm chí là phi lí thì chúng vẫn có thể là những bộ phận của các cơ chế xã hội và không có những tôn giáo gọi là « sai lầm » đó thì không thể có sự tiến bộ xã hội và sự phát triển của nền văn minh hiện đại. « Lôgich » của các luận điểm này là ở chỗ: tôn giáo thỏa mãn nhu cầu sinh hoạt quan trọng của con người và do đó nó là hữu ích và tất yếu trong mọi xã hội.

Như vậy, việc từ bỏ sự phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận đã đưa các nhà theo thuyết chức năng đều quan niệm sai lầm về vai trò xã hội của tôn giáo, đến ủng hộ, ca tụng tôn giáo. Và điều này một lần nữa cũng cần nhắc lại vì sao trong tác phẩm « Bút kí triết học », Lenin đã hết sức chú ý và đánh giá cao quan điểm của Phơ-bách và Đit-xơ-ghen khi các ông phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận.

Sự phân tích tôn giáo về mặt xã hội, do vậy, tất yếu không thể tách rời sự phân tích về mặt nhận thức. Nếu sự phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận không vào chỗ giải quyết vấn đề về tính đúng đắn hay sai lầm của các quan niệm tôn giáo, nghĩa là giải thích mối tương quan giữa ý thức tôn giáo và thế giới hiện thực (hay giữa ý niệm về thượng đế và giới tự nhiên thường được Lenin nói tới trong « Bút kí triết học ») thì sự phân tích tôn giáo về mặt xã hội học chủ yếu nhằm làm sáng tỏ vị trí, vai trò của tôn giáo trong đời sống xã hội. Song không thể tách rời sự phân tích tôn giáo về mặt xã hội học khỏi sự đánh giá nó về mặt triết học (mặt nhận thức luận). Như chúng ta biết, chức năng của mọi loại đối tượng, của mọi quan niệm chỉ được xác định đúng nếu chúng ta tính đến một điều là các tư tưởng và quan niệm đó phản ánh như thế nào giới hiện thực — phản ánh đúng đắn, chân thực giới hiện thực trong ý thức con người và sự phản ánh sai lầm bao giờ cũng đóng vai trò khác nhau rất căn bản trong đời sống xã hội. Sự phản ánh đúng đắn nhằm hướng tới chỗ nhận thức các quá trình xã hội hiện thực, còn sự phản ánh sai lầm xuyên tạc bức tranh chân thực của giới hiện thực, ngăn cản sự cải tạo nó.

Đồng thời, sự phân tích thuần túy về mặt nhận thức luận sẽ làm cho việc xác định tính chất của tôn giáo trở nên phiến diện, gây khó khăn cho sự phân tích vai trò xã hội của nó. Như chúng ta biết, phê phán tôn giáo từ lập trường trí tuệ và khoa học — đó là truyền thống của các nhà tư tưởng trước đây. Tôn giáo được

bác bỏ như một ý thức sai lầm, xuyên tạc như là toàn bộ những sự hư ảo và tưởng lầm, làm cho bức tranh chân thực của thế giới trở nên đen tối. Các nhà duy vật và vô thần trước Mác đã vạch trần tính chất phi lí của những sự hoang đường tôn giáo. Không nghi ngờ gì, sự phê phán tôn giáo về mặt nhận thức luận của các nhà duy vật và vô thần là một cống hiến to lớn vào sự phát triển chủ nghĩa duy vật và vô thần. Công lao đó (đặc biệt là của Phơ-bách) cũng đã được Lênin đánh giá xứng đáng trong tác phẩm « Bút kí triết học ». Những hạn chế lịch sử của các quan điểm của họ là ở chỗ sự phê phán tôn giáo thuần túy từ lập trường tri tuệ đã dẫn tới đối lập một cách trừu tượng giữa ý thức sai lầm và chân lí, giữa ý thức tôn giáo và ý thức khoa học. Nguồn gốc của tôn giáo chỉ được giải thích như là sự ngu dốt, sự lừa dối. Chính vì vậy mà giáo dục, phát triển tri thức khoa học được xem như những phương tiện chủ yếu để xóa bỏ tôn giáo. Đứng vững trên lập trường của chủ nghĩa Mác sáng tạo, Lênin đã ra sức khắc phục hạn chế của các nhà duy vật và vô thần trước đây bằng cách vạch ra những nguồn gốc xã hội của tôn giáo. Người không đem đối lập một cách trừu tượng ý thức sai lầm và ý thức không khoa học, mà vạch ra những điều kiện xã hội nào đã làm nảy sinh và tá hiện ý thức tôn giáo. Tư tưởng đó của Lênin đặc biệt được nổi rõ trong các tác phẩm của Người về tôn giáo viết đồng thời hoặc gần như đồng thời với « Bút kí triết học » (ở đây chúng tôi cũng xin mở ngoặc đề trình bày một quan niệm của mình là khi nghiên cứu một tác phẩm nào đó của Mác, Ăng-ghe-nh và Lênin thì chúng ta không thể không chú ý nghiên cứu các tác phẩm khác được viết cùng thời. Không như vậy sẽ không hiểu được một cách đầy đủ tác phẩm mà chúng ta nghiên cứu vì nhiều khi cùng một quan điểm được các nhà kinh điển của chủ nghĩa Mác Lê-nin trình bày trở đi trở lại trong nhiều tác phẩm). Vì vậy để hiểu một cách không phiến diện những quan điểm của Lê-nin về tôn giáo trong « Bút kí triết học », chúng ta không thể không nghiên cứu các tác phẩm của Người được viết đồng thời hoặc gần như đồng thời với « Bút kí triết học », trong đó trình bày những quan điểm rất cơ bản của chủ nghĩa Mác về tôn giáo. Đặc biệt ở đây chúng ta phải kể tới các tác phẩm của Lênin « Chủ nghĩa xã hội và tôn giáo » viết năm 1905 và « Về thái độ của Đảng công nhân đối với tôn giáo », viết năm 1909. Trong các tác phẩm ấy, nhất là trong tác phẩm « Về thái độ của Đảng công nhân đối với tôn giáo », Lênin đã hết sức chú ý phân tích những nguồn gốc xã hội của tôn giáo.

Chính do không thấy được những nguồn gốc xã hội của tôn giáo, tách sự phân tích tôn giáo về mặt nhận thức khỏi sự phân tích về mặt xã hội, coi sự ra đời của tôn giáo chỉ là do sự ngu dốt của nhân dân nên các nhà duy vật trước Mác đã không hiểu được vì sao tôn giáo lại tồn tại được một cách dai dẳng trong ý thức con người, vì sao lại không thể khắc phục được tôn giáo nếu chỉ bằng sự truyền bá khoa học, sự tuyên truyền vô thần một cách trừu tượng, và nhất là đã không hiểu được vai trò xã hội tiêu cực của tôn giáo. Còn người mác xít thì trái lại, do nắm vững nguyên tắc phương pháp luận về sự thống nhất giữa sự phân tích tôn giáo về mặt nhận thức luận và sự phân tích tôn giáo về mặt xã hội học nên đã chỉ ra được « tôn giáo là thuốc phiện của nhân dân ». « Tôn giáo là một trong những hình thức áp bức về tinh thần, luôn luôn và bất cứ ở đâu cũng đè nặng lên quần chúng nhân dân khổ khổ » [10] Cũng do không dừng lại ở chỗ phân tích tôn giáo thuần túy về mặt nhận thức mà còn đi xa hơn nhiều so với các nhà duy vật trước Mác, vạch ra nguồn gốc và bản chất xã hội của nó, mà những người mác xít, những người theo chủ nghĩa duy vật biện chứng, như V.I

ênin nói, đã «không... bó hẹp cuộc đấu tranh chống tôn giáo trong một cuộc tuyên truyền trừu tượng về mặt tư tưởng» [11] mà đã biết «... gắn liền cuộc đấu tranh này với thực tiễn cụ thể của phong trào giai cấp nhằm tiêu diệt nguồn gốc xã hội của tôn giáo» [12].

Những quan điểm rất khoa học của V.I. Lênin về tôn giáo một lần nữa cũng cho chúng ta thấy rằng chủ nghĩa vô thần khoa học (chủ nghĩa duy vật biện chứng và chủ nghĩa duy vật lịch sử) làm cơ sở lí luận, và bản thân nó (chủ nghĩa vô thần khoa học) là một khoa học triết học. Điều đó đã bác bỏ các quan điểm tư sản và xét lại hiện đại xem chủ nghĩa vô thần do Mác, Ăng-ghe-nh và Lênin sáng lập hay lí luận của các ông về tôn giáo chỉ là những quan điểm chính trị, ra đời trong cuộc đấu tranh chống các giai cấp bóc lột mà tôn giáo là vũ khí áp bức tinh thần của chúng, không có nội dung và cơ sở triết học. Vì vậy, nghiên cứu các quan điểm có tính chất phương pháp luận của Lênin về tôn giáo trong «Bút kí triết học» không những có ý nghĩa lí luận triết học mà còn có ý nghĩa thực tiễn to lớn, nhất là trong cuộc đấu tranh chống các quan điểm tư sản và xét lại, bảo vệ triết học Mác-Lênin, bảo vệ chủ nghĩa vô thần khoa học.

CHÚ THÍCH

- [1] V.I. Lênin Toàn tập (tiếng Việt) tập 29, NXB Tiến Bộ, Moxkva, 1981, tr.57
- [2] V.I. Lênin Sdd, tr.66
- [3] V.I. Lênin Sdd, tr.70
- [4] V.I. Lênin Sdd, tr.70
- [5] V.I. Lênin. Sdd, tr.70
- [6] V.I. Lênin. Sdd, tr.71
- [7] V.I. Lênin. Sdd, tr.71
- [8] V.I. Lênin. Sdd, tr.394
- [9] Ph. Ăngghen. Chống Đuy-rinh. NXB Sự Thật, H. 1971 tr.544
- [10] V.I. Lênin. Toàn tập (tiếng Việt) tập 12, NXB Tiến Bộ, Moxkva, 1979, tr.69.
- [11]. V.I. Lênin. Toàn tập (tiếng Việt) tập 17, NXB Tiến Bộ, Moxkva, 1979, tr.14,515.
- [12] Như trên, tr.515.

НГУЕН ХУУ ВУЙ. «ФИЛОСОФСКИЕ ТЕТРАДИ» В. И. ЛЕНИНА — МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА В ИЗУЧЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ РЕЛИГИИ

Единство гносеологии и социологии при анализе религии — один из методологических принципов для оценки роли религии в жизни общества.

Автор рассматривает этот принцип в произведении В. И. Ленина «Философские тетради» со дня завершения которых исполняется 70 лет.

GUYEN HUU VUI. LENIN'S PHILOSOPHICAL EXERCISE BOOK — METHODOLOGICAL BASIS TO STUDY THE SOCIAL FUNCTION OF RELIGION

The unity of two aspects, the gnoseological and the sociological one in the analysis of Religion is a principle of important methodological character to understand the role of religion in social life.

The article analyses the principle and method through the work «*philosophical exercise — book*» to commemorate the 70th anniversary of this work.